

Зоя ШВЕДАВА,
кандыдат філалагічных навук,
Марына БУРАКОВА,
кандыдат філалагічных навук

ВАЕННАЯ ЛЕКСІКА ЯК АДМЕТНАЯ РЫСА ІДЫЯСТЫЛЮ ВАСІЛЯ БЫКАВА

УДК 811.161.3'42'373.46:355:821.161.3-3*В.Быкаў

У артыкуле акцэнтуюцца ўвага на адной з важных ідыястылявых рыс Васіля Быкава – актыўным выкарыстанні ваеннай лексікі ў мове яго твораў, у асноўным ваеннай тэматыкі. Выяўлена лексіка-семантычная разнастайнасць ваеннай лексікі, устаноўлены яе групы, якія дазваляюць чытачу адчуць дух часу.

Ключавыя словы: *Васіль Быкаў, мастацкі твор, ваенная лексіка, лексіка-семантычная група.*

The article focuses on one of the important idiosyncratic features of Vasil Bykaw – the active use of military vocabulary in the language of his works, which mainly belong to military themes. The lexical-semantic diversity of military vocabulary is revealed, its groups are established, which allow the reader to more fully feel the spirit of the times.

Васіль Быкаў на працягу дзесяцігоддзяў апа-вядаў людзям праўду пра вайну – вайну ў яе крывавым абліччы, з невыноснымі цяжкасцямі і гераічнай самаадданасцю народа. Адлюстроўваючы ўмовы ваеннага і тылавога жыцця – салдат і афіцэраў на фронце, партызанаў і мірных жыхароў у тыле ворага, пісьменнік, зразумела, не мог абысціся без ваеннай лексікі беларускай мовы – як агульнаўжывальнай, так і спецыяльнай. Выкарыстанне спецыяльнай лексікі ў мове мастацкага твора характарызуе і выяўляе інды-відуальны стыль майстра слова.

Аб'ектам вывучэння ў артыкуле стала ваенная лексіка як адметная рыса ідыястылю В. Быкава, крыніцай паслужыў Збор твораў у 6 тамах [1], дзе выяўлена больш за 800 адпаведных адзінак. Найперш адзначым групу з вялікай колькасцю разнастайных лексем – назваў чалавека, сярод якіх колькасна вылучаюцца найперш назвы ваенных асоб, бо амаль усе героі твораў В. Быкава – вайскоўцы: належаць да пэўных родаў войск, выконваюць ваенныя заданні, маюць канкрэтныя абавязкі, абслугоўваюць вайсковую зброю і тэхніку, носяць званні, займаюць пасады і г. д.

Гэта назвы прадстаўнікоў Чырвонай арміі і партызанскіх атрадаў (*армеіц, баец, ваеннаабавязаны, ваеннаслужачы, ваенны, вайсковец, ваяка, лесавы бадзязі, партызан, салдат / салдацік, саслужывец, стараслужачы, чырвонаармеіц*), да якіх далучаюцца найменні асоб паводле іх званняў, чыноў і пасадак, прадстаўнікоў асобных ваенных атрадаў як савецкіх вайскоўцаў (*аддзялённы, афіцэр, ваенком, Вярхоўны галоўнакамандуючы, генерал, генерал-лейтэнант, генералісімус, камандзір, камбрыг, камісар, камузвода, камроты, камендант, капітан, лейтэнант, маёр, маршал, начальнік аддзела разведкі, начальнік палітаддзела арміі, начсанслужбы, начхім, начхімслужбы, падпалкоўнік, палкоўнік, памкамUZвода, памочнік*

камендант / памкамендант, памочнік камандзіра ўзвода, ПНШ 'памочнік начальніка штаба, ПНШ палка па разведцы, палітрук, прапаршчык, радавы, старшыня, сяржант, штабіст, яфрэй-тар), так і вермахта (*гаўптман, гаўптман медыцынскай службы, камандафюрар, обер-лейтэнант, оберштурмбанфюрар, оберштурмфюрар, фельдфебель, фюрар*). А яшчэ назоўнікі, нярэдка субстантываваныя, як назвы байцоў, што мелі дадатковыя абавязкі ваеннай службы, былі прымацаваны да пэўнага тыпу зброі, абслугоўвалі яе (*агнявік, ад'ютант, ардынарац, батарэец, ваенфельчар, гаўбічнік, дзорны, днявальны, дэсантнік, замыкаючы, запасны, кавалерыст, кадравы, камбат, канваір, карэцкіроўшчык, конны, кулямётчык, мінамётчык, наводчык, назіральнік, пагранічнік, падрыўнік, палкавы інжынер / армейскі інжынер, пехацінец, правафланговы, пушкары, радыст / радыстка, ракетчык, разведчык, ротны, санінструктар, сапёр, саракапятчык, снайпер, стралок, сувязіст, тэлефаніст, танкіст, флангавы*).

Барацьба партызанаў і падпольшчыкаў з фашысцкімі захопнікамі і іх мясцовымі прыслужнікамі мела непазбежным вынікам узнікненне новых паняццяў і рэалій ваеннага і акупацыйнага рэжыму. Так, у мове твораў адзначаюцца назвы тых, што прыслужвалі фашыстам, і назвы асоб варожага лагера (*вораг, жандар, захопнікі, паліцай, фашыст / фашыстка / фашыстоўка, фрыц*). Мясцовыя здраднікі выклікалі асабліваю нянавісць, таму часта іх зняважліва называлі бобікамі: *Сце́пка нечакана нават для сябе самога расчараваўся: зайсці ў вёску ён зайсёды быў рады, хоць і з рызыкай, з бояззю наткнуцца на бобікаў або немцаў – усё роўна пасля апрыкрага ляснога жытла ўладарна цягнула да людзей, да звычайнага хатняга прытулку, якога не меў шмат год*. Выкарыстанне гэтай лексемы ў мастацкіх творах дало падставу беларускім лексі-

кографам уключыць яе ў “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” як ‘пагардлівую назву паліцаяў, якія былі на службе ў нямецка-фашысцкіх захопнікаў у часы Вялікай Айчыннай вайны’ [2, с. 391]. Зафіксавана і лексема *ўласаўцы / власаўцы* (ад прозвішча генерала А. Уласава – кіраўніка Рускай вызваленчай арміі, што ваявала на баку Трэцяга рэйха супраць СССР). Руская вызваленчая армія складалася з савецкіх ваеннапалонных, а таксама эмігрантаў: – *Чаго ўжо чакаць ад немцаў, – кажу я, – калі вось і нашы... колькі набралася і ўласаўцаў, і паліцаяў...*

Нямецка-фашысцкія захопнікі, якія прынеслі нечуваныя пакуты савецкаму народу, атрымалі самыя розныя негатывыя найменні – *акупанты, бандыты, варвары, карнікі* і інш. Адны з іх ужываліся паводле нацыянальна-этнічных прыкмет, найбольш частотныя лексемы *немец* (*Калі ўжо немцы зайшлі з тылу, дык утрымаць тую дарогу наўрад ці будзе магчыма*) і *фрыц*, у яе аснове распаўсюджанае нямецкае імя *Фрыц* (*Але тыя, што казалі так, не падманвалі – пад вечар у мястэчка напраўду ўкаціла штук шэсць вяздзеходаў на гусеніцах, і ў іх паўнютка самых сапраўдных фрыцаў*). Лексемай *фюрар* зніжана называецца толькі Гітлер (*Палонных дабіваць таксама вас фюрар прымушае?*). Больш нейтральнае найменне прадстаўнікоў варажага войска – лексема *праціўнік*.

Праз назвы зброі і яе частак, транспарту, прыстасаванняў для вядзення бою, якія складаюць прыкладна чвэрць усіх выяўленых адзінак, можна вывучаць віды ўзбраення таго часу. Так, акрамя агульных назваў зброі (*зброя*), гэта словы для называння баявога транспарту (*бамбардзіроўшчык, бронетранспарцёр, “Б-29” ‘цяжкі бамбардзіроўшчык Boeing’, “Б’юсінг” ‘грузавік Bussing’, гусенічны ўсюдыход, “ІЛ”, “Камсамолец”, кацюша, “Маскіт”, рэактыўны лайнер, САУ-100 ‘самаходная артылерыйская ўстаноўка’, танк, “Юнкерс”*), індывідуальнай зброі (*абрэз, аўтамат, аўтаматычная вінтоўка, браўнінг, вінтоўка, вінтоўка ўзору 1891 года, драгунка, дубальтоўка, кулямёт, маўзер, наган, парабелум, пісталет, ППШ ‘пісталет-кулямёт Шпагіна’, пістоль, паўаўтаматычная вінтоўка канструкцыі Токарава, якая часта абазначалася абрэвіятурай СВТ ці выразамі самазарадная Токарава, даўгаствольны наган, дзесяцізарадка; ракетніца, РПД ‘ручны кулямёт Дзегцярова’, ППД ‘пісталет-кулямёт Дзегцярова’; пэтээр “противотанковое ружьё”; рэвальвер сістэмы наган, станковы кулямёт “максім”; супрацьтанкавае ружжо, трохлінейка, ТТ, штык*) ці той зброі, абслугоўванне якой ажыццяўлялася некалькімі вайскоўцамі (*гаўбіца, ДШК ‘буйнакаліберны кулямёт Дзегцярова – Шпагіна’, кантынентальны*

комплекс “Таполя”, мінамёт, кантынентальная ракета ці СС-20 / SS-20, яна ж – РСД-10 ‘ракета сярэдняй дальнасці’, шасціствольны мінамёт, саракапятка). Сюды дадамо назвы боепрыпасаў (*“агурчык”, боепрыпасы, бомба, гільза, “дынькі”, запальныя, зарад, куля, міна, патрон, ракета, снарад, трасірныя, фугасныя, “сэмачкі”, шрапнель*), а таксама частак зброі (*абойма, аўтаматны дыск, браня, вежа, гусеніца, дула, дульны зрэз, дульны тормаз, засцерагальнік, затвор, казённік, карабін, ложка, магазін, магазінная каробка, мушка, накатнік, панарама, патроннік, планка, працірка, прыклад, прыцэл, прыцэльная рамка, рукаятка, руля, спуск, станіна, ствол, узвод, узрывальнік, чака, шомпал, шчыт, шыйка прыклада*). Выяўлены назвы прыстасаванняў для назірання, назвы сродкаў сувязі тыпу *стэрэатрубка, рацыя, ІЖ* (тэлефон) і многія іншыя.

Франтавыя ўмовы, дзейнасць партызанаў былі цесна звязаны з падрыўной работай, а гэта яшчэ адна семантычная група ваеннай лексікі. У прыватнасці сюды адносяцца назвы *аманіт, бікфордавы шнур, граната, граната “Ф-1”*, па форме падобная на лімон, таму і атрымала назву *лімонка* (*Я пакідаю хлопцу лімонку і з астатнім перапаўзаю пляцоўку*), *міна, міна-запаска, міннае поле, порах, ручная граната, тол* (тое ж, што і *траціл*), *узрыўчатка*. Самым надзейным спосабам было выкарыстанне шнура, якім падрыўнік выцягваў чакі з узрывальніка ў міне падчас падыходу (праходу) цягніка. Такі шнур называлі *“вуда”* (*Яны ўдвух выконвалі самае цяжкае: закладвалі міну, тузалі “вуду”, і астатнія шанавалі іх за рызык, беручы пасля выбуху ўсё на сябе*). Таксама папулярнай справай падчас вядзення падрыўных работ было выкарыстанне *спіралі Бруно* – проціяхотнай загарады ў выглядзе цыліндрычнай спіралі. Такая загарада з’яўлялася амаль непераадольнай: міны падкладалі пад спіраль, а да гранат нацягвалі лёскі.

У час Вялікай Айчыннай вайны вельмі папулярнымі сталі *КС* – бутэлькі з запальнай сумессю, дзейсны сродак барацьбы з браніраванай тэхнікай у бліжнім баі, найбольш вядомыя як *“кактэйль Молатава”*. Абрэвіятуру *КС* расшыфроўвалі па-рознаму: *кошкінская сумесь* (ад прозвішча вынаходніка Кошкіна), *Качурын – Саладоўнік, Кузьмін – Сяргееў* (па прозвішчах распрацоўшчыкаў запальных сумесяў), *кактэйль смерці, каньяк стары, каварная сумесь* (*Іваноўскі рассяяна слухаў байца і думаў, што вінтоўка, некалькі абоймаў патронаў, супрацьтанкавая граната, дзве бутэлькі КС – напэўна, гэтага будзе даволі*).

Самымі папулярнымі сярод варажых выбуховых прылад лічыліся нямецкія *шпрынгенмінэн / “шпрынген”* (*Крыху далей, нібы галоўка ба-*

равіка, выглядае са снегу круглае зеленаватае вечка “шпрынгенмінэн”; – “Шпрынгены” гэтыя – чорт бы іх узяў. У мяне ж во камандзір узвода ўпраўлення на міне падарваўся).

Асобную групу ваеннай лексікі складаюць словы для абазначэння ўзброеных сіл, баявых фарміраванняў, падраздзяленняў, кіраўнічых органаў, спецыяльных аддзелаў і інш. Гэта назвы рознага роду вайсковых адзінак, якія адрозніваюцца па колькасных паказчыках (*армія / танкавая армія / гвардзейская армія / Чырвоная армія / Савецкая армія, атрад, батальён, батарэя, брыгада, войска, гарнізон, група, дывізія, падраздзяленне, полк, рота, узвод, часць*) ці ў залежнасці ад функцый (*армейскі інжынерны батальён, зводны батальён, мінамётная рота / мінрота, санітарная рота / санрота, артылерыйскі полк / артполк, стралковы полк*). Зафіксаваны словы і словазлучэнні – назвы ўстаноў, спецыяльных аддзелаў і пунктаў (*авіяцыйны шпіталь, аддзел разведкі / разведаддзел, асобы аддзел / асобаддзел, зборны армейскі пункт, камандатура, палітаддзел, тылавая ўстанова, штаб*), частак фронту і прылеглых тэрыторый (*лінія фронту, перадавая, поле бою, прыфрантавая паласа, тыл, фланг, фронт*), вайсковых збудаванняў (*акон, бліндаж, бруствер, будан, бункер, дзот, казарма, КП ‘камандны пункт’, НП ‘назіральны пункт’, траншэя, укрыцце, пост, яма-капанір, ячэйка*) і інш.

Вялікая колькасць слоў уваходзіць у групу ваеннай лексікі са значэннем ‘баявыя дзеянні, ваенныя аперацыі, іх умовы і наступствы’. Гэта адзінкі, што абазначаюць строй, працэс і месца пастраення (*аддаваць чэсць, баявы парадак, калона, каманда, ланцуг, пастроіца, пляц, строіца, строй, стаяць на варце, страявая служба*); наступленне, бой, атаку, тактыку і манеўры, іх падрыхтоўку (*авіяцыя на прыколе, адрапартаваць, адступленне, адсечная пазіцыя, акапацыя, акружэнне, баявое заданне, баявы загад, бой, быць пад абстрэлам, вайна, ваяваць, весці абстрэл, вылазка, грукнуць, жарнуць ва ўпор, інструктаж, камандаванне, камандаваць, манеўры, паваяваць, партызаніць, разведваць, расстрэльваць, рэйд, служыць, трапіць на мушку, узяць / лавіць на мушку, узяць пад абстрэл, умацавацца, страляць, фланкіраванне*); умовы, наступствы і характэрныя з’явы баявых дзеянняў (*армейшчына, брацкая магіла, ваенная тайна, ваенныя пакуты, лагер, каманданці час, канвой, канцлагер, трыбунал*).

У творах Васіля Быкава дакладна апісана форма вайскоўцаў, той даволі абмежаваны рыштунак, якім карысталіся салдаты і партызаны (*будзёнаўка, гранатная сумка, кабура / кабур, маскхалат / маскіровачны халат, пагоны,*

падсумак, патранташ, пілотка, рэчмяшок, фуражка, шынель / шынялёк / шынелак).

Нельга абысці ўвагай і адзінкі, што ўжываюцца ў мове твораў для абазначэння армейскіх камандаў (яны часцей за ўсё прадстаўлены ўстойлівымі выразамі). Зафіксаваны савецкія каманды (*Агонь! Адставіць! Адставіць прывал! Бягом! Вольна! За мной! За мной марш! Ёсць! Лажысь! Назад! Наперад! / Уперад! / Унярод! Пад’ём! Пайшлі! Раўняйсь! Рукі ўгору! Смірна! Стой!.. Страляць буду! Стройсь! / Стройся! У ланцуг стройся! Шагам марш! Шырэй крок!*), а таксама нямецкія як на мове арыгінала (рэдка), так і перададзеныя шляхам транслітарацыі: *Аўфштэген! (Устаць!), Бэйльт айх! (Хутчэй! Спяшайся!), Маршырэн! (Марш!), Forwärts! Форвэртс! (Наперад!), Хальт! (Стой!), Хэндэ хох! (Рукі ўгору!), Яволь! (Ёсць!)*.

Такім чынам, мова твораў Васіля Быкава насычана ваеннай лексікай і сведчыць пра тое, што аўтар імкнуўся ў поўнай меры адлюстраваць жыццё вайскоўцаў і мірных жыхароў ва ўмовах вайны. Нават на аснове аналізу слоў і словазлучэнняў відавочным становяцца ўсе аспекты жыцця таго часу, бо гэтыя адзінкі называюць асоб, абмундзіраванне, зброю і яе часткі, рыштунак, транспарт, прыстасаванні для вядзення бою, узброеныя сілы і іх падраздзяленні, кіраўнічыя органы, спецыяльныя аддзелы, баявыя дзеянні, іх стратэгіі і тактыкі, ваенныя аперацыі, іх наступствы і характэрныя з’явы, армейскія каманды і звароты, фронт і яго часткі, вайсковыя збудаванні – усё, чым жыла краіна і яе народ у ваенны час. Аўтару ўдалося перадаць жахлівы ваенны каларыт і тым самым стварыць “эфект прысутнасці”. Ваенная лексіка арганічна ўплятаецца ў мову твораў пісьменніка і, спалучаючыся з агульнаўжывальнымі словамі, стварае рэалістычны малюнак жыцця воінаў і мірных жыхароў ваеннага часу. “У быкаўскай мове жыве душа беларуса, дышае на поўныя грудзі метафізічнае, эзатэрычнае, сакральнае ў беларускім нацыянальным космасе. Выхоўвае само слова гэтага пісьменніка” [3, с. 179]. Вялікі майстар слова не перагружае чытачоў ваеннай тэрміналогіяй, а да месца выкарыстоўвае яе, яна – моўная аснова твораў.

Спіс літаратуры

1. **Быкаў, В.** Збор твораў : у 6 т. / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1992–1994.
2. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977. – Т. 1. – 608 с.
3. **Локун, В. І.** Васіль Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры / В. І. Локун. – Мінск : Тэхнапрынт, 2005. – 228 с.